

Оксана ПАНЬКОВА

СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ПІДГРУНТЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В КОНТЕКСТІ АРХЕТИПІКИ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

ПАНЬКОВА
Оксана,
PANKOVA
Oksana,

кандидат соціологічних наук, доцент, докторант Інституту соціології Національної академії наук України, м. Київ.

***Анотація:** У статті розкрито сутність соціокультурної складової людського потенціалу України, ментальних та архетипних підстав у забезпеченні життєздатності суспільства і людини в умовах посилення соціальної нестабільності. Виявлено роль соціокультурних факторів у процесах інтеграції країни в полікультурний простір глобалізованого світу, в здатності й готовності суспільства дати відповідь на виклик ідентичності.*

***Ключові слова:** людський потенціал, умови нестабільності, соціокультурні аспекти сталості, ментальність, концептосфера української архетипіки.*

УДК 316. 422. 42

Постановка проблеми. Успішні модернізаційні перетворення є неможливими без розкриття внутрішніх потенцій суспільства, що модернізується, його здатності зробити внесок у скарбницю світової цивілізації. Позитивні якісні зміни можуть відбутися завдяки залученню внутрішніх соціокультурних ресурсів народу, його ментальних рис та національних традицій. За умов нестабільності особливу роль відіграють ресурси, що забезпечують життєздатність країни, її могутність і сталість. Людський потенціал якраз і виступає таким ресурсом. Соціокультурна, інтелектуальна, інноваційна, культурна, духовно-моральна, професійно-освітня та демографічна складові людського потенціалу виступають показниками конкурентоспроможності країни, передумовами її успішності як суб'єкта перетворень і незалежного гравця на міжнародній арені. Процеси цивілізаційних змін значно посилюють роль людського потенціалу в житті кожної країни, висуваючи підвищені вимоги до його якості, змушуючи шукати механізми його накопичення, використання, реалізації та розвитку. Світовий досвід свідчить про те, що саме в тих країнах, які зуміли правильно використати отриману культурну спадщину, модернізація виявилася найбільш ефективною.

На сучасному етапі перед Україною особливо гостро стоять проблеми пошуку стійких підстав життєдіяльності, механізмів саморегуляції та рівноваги, спрямованих на забезпечення національної безпеки в умовах глобальної та локальної невизначеності, адже вона опинилася в ситуації непередбачуваності до ударів багатомірної критичної нестабільності внутрішнього і зовнішнього характеру. Відкритою для дослідницького пошуку є проблема дослідження змін у природі самої людини, способів її самоорганізації, активності й життєдіяльності за сучасних умов цивілізаційного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук життєвих і соціокультурних ресурсів, прийнятних способів виживання людей і спільнот у різних соціокультурних ситуаціях і середовищах стають пріоритетними завданнями, вирішити які покликана сучасна соціологія, зокрема українська. Про здатність і спроможність українського суспільства дати відповідь на виклики сучасності, про спрямованість і специфіку процесів соціокультурних, соціокультурних, інституційних та соціально-психологічних змін в умовах нестабільності пишуть українські вчені. Цій тематиці присвячено роботи вітчизняних соціологів М. Шульги, О. Злобіної, Н. Паніної, Є. Головахи, В. Ворони, Л. Бевзенко, Н. Костенко, Н. Соболевої, Ю. Сасенка, О. Стегнія, О. Сімончук, А. Ручки, С. Бабенко, В. Тарасенка, О. Кущенко, С. Макеєва, І. Мартинюка, В. Пилипенка, Т. Петрушіної, В. Резнікова, О. Резніка, В. Судакова, Е. Суїменка, Л. Сохань, Л. Сокур'янской, Л. Амджадін, В. Степаненка, В. Танчера, А. Мартинова, В. Хмелька, П. Кутуєва, Л. Хижняк, Ю. Яковенко, К. Михайлевої, В. Смакоти, М. Парашевіна, А. Арсеєнка, А. Малюка, М. Бойко, А. Зоткіна, Т. Загороднюк, О. Демківа та ін. Істотним є внесок у вирішення означених проблем представників вітчизняної економічної

науки Е. Лібанової, А. Колота, А. Алімова, О. Грішної, В. Куценко, Г. Задорожного, О. Колінько, О. Новікової, В. Антонюк, Н. Хвесика та ін.

Проблеми національної ідентичності та ментальності українського народу в умовах глобалізації порушуються в роботах сучасних дослідників Е. Афоніна, О. Бандурки, О. Донченко, С. Кримського, Р. Додонова, О. Івашенко, В. Тарасенка, П. Гнатенка, В. Храмової, В. Стецюк, В. Кургузова та ін. Значний методологічний внесок у дослідження модернізаційних і трансформаційних процесів у країнах пострадянського простору в умовах глобалізації зроблено російськими дослідниками Т. Заславською, В. Ядовим, Ю. Левадою, Н. Римашевською, О. Яницьким, Н. Наумовою, В. Пригожиним, А. Кравченко, О. Шкаратаном, М. Шабановою, В. Федотовою, І. Соболевою, Б. Юдіним, В. Колесовим, Ю. Корчагіним, З. Голенковою, В. Радаєвим, Р. Ривкіною та ін. Також необхідно відзначити роботи білоруських учених – Г. Соколової, Е. Бабосова, Н. Сечко, Е. Таранової, Р. Смірнова, Т. Кузьменко, С. Шавель та ін.

Незважаючи на наявність значної кількості публікацій та авторських розробок, де розкриваються причини й наслідки глобальних і локальних змін в Україні, все ж таки недостатньо висвітлено питання, пов'язані з характером і способами реагування українського суспільства на цивілізаційні виклики сучасності та ролі людського потенціалу в цих процесах

Метою статті є розкриття сутності соціокультурної складової людського потенціалу, ролі менталітету й архетипних основ у забезпеченні життєздатності суспільства і людини в умовах посилення нестабільності та невизначеності.

Виклад основного матеріалу. Життєздатність як комплексна характеристика, що відображає сукупний потенціал суспільства – його здатність і готовність адекватно відповідати на зовнішні та внутрішні виклики сучасності, безпосередньо впливає на позиції країни у світовому співтоваристві. Цивілізаційні виклики сучасності можуть виступати як стимул до посилення життєздатності суспільства, якщо воно прагне дати на них гідні відповіді. Відсутність відповідей свідчить про низьку життєздатність суспільства, про виснаження його життєвих ресурсів, що неминуче знижує рейтинг країни в міжнародній спільноті. Тому рівень життєздатності та її динаміка виступають узагальненим критерієм ефективності розвитку країн.

Геополітичний потенціал держави визначається ефективністю зовнішньополітичного курсу й позицією країни в міжнародних рейтингових порівняннях, що багато в чому залежить від економічної та військової потужності країни, від рівня розвитку людського потенціалу і людського капіталу, роль яких зростає. Т. Заславська відносить людський потенціал суспільства до одного з ключових чинників життєздатності суспільства, тому що його якісно-кількісні характеристики визначають ступінь «міцності» суспільства [1, с. 163–171]. Водночас відсутність цієї «міцності» перетворює країну на «жертву», на об'єкт маніпуляцій для інших, сильніших країн. Таким чином, рівень розвитку людського потенціалу суспільства є показником захищеності національних інтересів та ефективності здійснюваної зовнішньої і внутрішньої державної політики країни та її соціальної політики.

У наших попередніх публікаціях [2; 3; 4] було розкрито сутність матричної структури викликів глобалізації щодо українського суспільства, аксіологічні підстави людського розвитку в координатах цивілізаційних викликів сучасності. У статті ми зупинимося на розкритті сутності соціокультурної складової людського потенціалу, на ролі менталітету й архетипних засад у забезпеченні життєздатності суспільства й людини за умов нестабільності.

Саме умови посилення соціальної нестабільності, її руйнівні деструктивні наслідки для українського суспільства і людини змушують шукати стійкі засади життєдіяльності та способи реагування на несподівані зміни. Однією з таких засад виступає людський потенціал, «закріплений в таких фізичних і духовних якостях громадян, значна частина яких залежить від генофонду країни, умов соціалізації нових поколінь і особливостей національної культури. Характер менталітету, структура ціннос-

тей, типи особистості порівняно слабо змінюються протягом життя людей, значною мірою передаються від покоління до покоління» [5].

Історико-культурний потенціал відображає загальнолюдську значущість історичного досвіду нації, її «внесок» в історію людства, загальну міць національної культури (як матеріальної, так і духовної), рівень розвитку науки, освіти, культури, мистецтва та технологій. На його основі вибудовується соціокультурна складова людського потенціалу, яка визначається характером (по лінії конструктивності – деструктивності, раціональності – ірраціональності) нормативно-ціннісної свідомості громадян, особливостями переконань і вірувань, повагою до закону і права, рівнем моралі й моральності, структурою мотиваційних комплексів і типів. З точки зору життєздатності суспільства особливої ваги набувають цінності самостійності та незалежності або спокою і захищеності; особистої відповідальності або патерналізму; особистого чи колективного, корпоративного успіху. Тому соціокультурна складова людського потенціалу, безпосередньо пов'язана з історико-культурним потенціалом суспільства, віддзеркалює соціально-психологічні риси народу, специфіку колективної та індивідуальної свідомості і містить те підґрунтя, яке за нестабільних умов дозволяє зберегти врівноваженість і стійкість.

У матриці цивілізаційних викликів сучасності цей взаємозв'язок має прямий стосунок до виклику ідентичності, який гостро ставить питання про збереження національних традицій, рис та особливостей народу в процесі інтеграції країни в полікультурну систему світу, що глобалізується.

Соціокультурна складова людського потенціалу суспільства за своєю природою, відображаючи духовно-моральний стан населення й сформовані соціально-психологічні та поведінкові стереотипи, є відображенням ментальних рис національного характеру. В умовах глобалізації це набуває особливої цінності, тому що дозволяє суспільству й людині не розчинитися в глобальній масовій культурі, а зберегти власну самоцінність, своє обличчя як суб'єкта цивілізаційного процесу. Через ідентифікацію відбувається вписування людини в загальний соціальний контекст за рахунок зіставлення домінуючих у спільноті норм і цінностей, стилів життя, способів і засобів спілкування з власними. Оскільки будь-яке сучасне суспільство, функціонуючи в умовах нестабільності, вливається в загальний полікультурний глобальний контекст, особливого значення набуває здатність і готовність діючих соціальних суб'єктів до культурного діалогу та самовизначення, тому що «проблема, яка мучить людей наприкінці століття, полягає не стільки в тому, як знайти обрану ідентичність і змусити оточуючих визнати її, скільки в тому, яку ідентичність обрати і як зуміти вчасно зробити інший вибір, якщо раніше обрана ідентичність втратить цінність...» [6, с. 176–177].

Якості соціальної психіки соціуму відображають те духовно-психологічне внутрішнє середовище, яке впливає і багато в чому визначає якісні характеристики населення – його соціальне самопочуття та світосприйняття. Українські вчені О. Донченко й А. Овчаров [7, с. 173–175], досліджуючи проблему соціальної психіки України, пропонують відмовитися від вживання поняття «суспільство» в його класичному розумінні, пояснюючи це тим, що в нашій країні не склалося такого ціннісного соціального феномену, як суспільство, а втіленням його суті може виступати соціум: географічна, історична, природна, культурна область на планеті Земля, обмежена певними матеріальними й нематеріальними можливостями. Соціум – це наше духовно-психологічне повітря, яким усі дихають, але яке не належить нікому. Імовірно, саме тому його так важко вивчати і так важко ідентифікувати, але від ступеня «екологічної чистоти» цього повітря цілком залежить здоров'я того, хто його вдихає – передусім людини, а отже, це не може не відбитися на динаміці змін та якості людського потенціалу населення – на його психічному, фізичному і соціальному здоров'ї, на духовно-моральному стані. Це підтверджують результати соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України.

Самоідентифікаційні вибори громадян України фокусуються на рівні мікропростору – родини та друзів (53 %), і лише 36 % українського населення ідентифікують себе з громадянами України. Це означає, що вони не почувають себе комфортно в соціальному макросередовищі, а держава не створює умови для його продуктивної життєдіяльності; постійно актуалізується вже сталий стереотип – стабільно низьке соціальне самопочуття населення, що не може не впливати на вибір життєвих і реалізацію поведінкових практик у ситуаціях нестабільності.

Результати досліджень різних соціологічних центрів це підтверджують. Так, А. Єрмолаєв та фахівці Центру «Софія» [8] з'ясували, що в свідомості українських громадян домінує стримане, в міру критичне ставлення до своєї країни. Більшість (55,4 %) опитаних вважають Україну «звичайною країною, не кращою і не гіршою за інші». Пишаються Україною і вважають її найкращою у світі країною тільки 17,8 % респондентів. Практично стільки ж (18,1 %) жалкують про те, що їм доводиться жити тут. Громадська думка цілком адекватно оцінює той рівень економічного розвитку, який Україна займає серед інших країн світу. Більшість (56,3 %) опитаних вважає, що за своїм рівнем розвитку Україна перебуває серед «відстаючих» країн, що відповідає міжнародним рейтингам. Кожен п'ятий (19,3 %) респондент вважає, що Україна входить до складу найбільш відсталих країн світу. Практично стільки ж (20,4 %) опитаних зараховують Україну до країн-«середняків».

Емоційне ставлення українців до своєї держави зосереджено в просторі негативних почуттів – безладу, злиднів, розрухи, протистояння (діапазон відмінностей – від 13 % до 62 %). Протягом 10 останніх років, за результатами соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України [9], спостерігається значне посилення відчуттів безладу і протистояння, що не говорить про позитивні процеси адаптації людини до соціуму, та і сам український соціум не адаптувався до мінливих нестабільних умов і продовжує курс на виживання, «дрейфуючи на узбіччя». Безлад і протистояння розривають живу соціальну тканину соціуму, не дають можливості людині спокійно творити і перетворювати, а сприяють накопиченню негативної руйнівної енергії соціуму. А факторами, які об'єднують людей в Україні, виступають невдоволення владою (так вважають від 29,4 % до 40,5 %), спільні труднощі життя (33,3 % до 40,4 %), страх перед майбутнім (від 28,7 до 30,3 %).

Домінування в Україні таких психологічних характеристик, як незадоволеність, страх, тривога, психічна напруженість, дискомфорт та амбівалентність свідчать про те, що український соціум – соціум фрустрований, що підтверджується даними моніторингових досліджень Інституту соціології НАН України [9], Центру «Софія» [10], Центру Разумкова [11] та ін. Діяльнісно-перетворювальний потенціал населення України становить лише п'яту частину від його загальної чисельності. Це та частина населення країни, яка активно пристосувалася до соціальних умов, задоволена своїм становищем у суспільстві, готова більшою мірою, ніж інші, брати на себе відповідальність за своє життя і життя країни. Результати соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України [9] показують, що внутрішні ресурси ініціативності, самостійності, рішучості, впевненості в своїх силах і досягненні власних цілей у населення є. Брак цих важливих ресурсів самоактуалізації фіксує менша кількість респондентів. Ці важливі внутрішні ресурси притаманні більш ніж третині населення (від 30 до 42 %), що стає підставою для того, щоб ці ресурси були затребувані суспільством, тому що саме вони в умовах нестабільності формують готовність нестандартним шляхом опановувати ситуації нестабільності.

Невизначеність майбутнього, відсутність упорядкованості у соціальному житті на макро-, мезо- та мікрорівнях, низька якість трудового та соціального життя, постійні соціальні стреси і вдома, і на роботі, і в країні, виснажують людину, травмують її психіку, що негативно позначається на стані соціальної психіки суспільства в цілому. Криза свідомості, криза ідентичності стають фактично нормою нашого часу. В Україні значна частина населення досі не змогла конструктивно адаптуватися до мінливих ринкових умов і продовжує втрачати, нерационально використовувати наявні

внутрішні ресурси. Ця частина населення є слабoresурсною, і в ній накопичується деструктивно-руйнівна енергія соціуму. Небезпека в тому, що частина такого населення готова піти на все заради виживання, і таких людей в Україні більше третини (від 23 до 35 %).

Позитивна динаміка спостерігається у зростанні показників особистісного потенціалу населення. При тому, що майже 40 % населення високо оцінили наявність і розвиненість власних ресурсів ініціативи й самостійності, впевненості у своїх силах, все ж таки практичне їх застосування і затребуваність розвинені не достатньо (лише у третини). 33 % населення є рішучими в досягненні мети, і 31 % опитаних змогли виробити власні механізми адаптації до мінливих ринкових умов. Позитивна динаміка спостерігається в оцінках населенням стану свого здоров'я: 2013 р. став піковим роком – майже на 10 % збільшилася кількість тих, хто оцінює стан свого здоров'я як добрий та відмінний.

Співвідношення та динаміка змін діяльнісно-перетворювального й адаптаційно-регресивного потенціалів населення вказують на вектор змін і ступінь адаптованості до умов нестабільності й суспільства, і людини, а також розкриває затребуваність і реалізацію потенціалу людини й людського потенціалу населення на потреби модернізації. Для більш глибокого розуміння і пояснення такої картини необхідно звернутися до архетипних, ментальних витоків українського соціуму, втілених у якостях національного характеру українців, яких у структурі національного складу населення країни 84 %.

Є. Головаха й А. Горбачик, які проаналізували результати «Європейського соціального дослідження», дійшли висновку, що українські громадяни більше, ніж громадяни інших європейських країн, демонструють відданість таким цінностям, як «безпека», «конформність», «збагачення», «влада», «традиція», і менше – таким цінностям, як «відкритість для змін», «самостійність», «доброзичливість». «Людам з таким ціннісним симптомокомплексом притаманні потреба державного захисту, консерватизм і безініціативність в поєднанні з жагою влади і збагачення. Такі риси визначають переважно традиціоналістську свідомість, яка не характерна для сучасної цивілізованої європейської людини» [12]. Тут архетипи Радянського минулого, що склалися, мають більш значущу роль.

Підтверджують цю тезу думки експертів, що взяли участь у дослідженні «Український характер» [10]. «Україна є країною посттоталітарною, постколоніальною і постгеноцидною. Усе це не могло не відбитися на свідомості й підсвідомості людей», – вважає експерт І. Лосєв.

Є. Головаха зазначає, що радянська система була жорсткою і зорієнтованою на безініціативну та соціально безвідповідальну людину. Стояло завдання сформувати людину, яка виконуватиме певну функцію. Потрібно було впровадити в масову свідомість настанову про те, що стратегічні рішення ухвалює завжди вища інстанція, що єдиним джерелом адекватних рішень є той, на чію владу, на чію компетенцію ти орієнтуєшся. Звідси і відсутність передумов для самоорганізації людей на підставі взаємної довіри. У цих умовах зоною довіри залишалося тільки мікросередовище. Амбівалентність політичної свідомості стала наслідком колосальної нестабільності, яка виникла в результаті процесів, пов'язаних із розпадом Радянського Союзу та кризою 90-х років, коли люди, з одного боку, отримали світлий образ демократії, а з іншого боку, побачили, що вона приносить лише проблеми. У масовій свідомості стався когнітивний дисонанс. Наші громадяни дезорієнтовані тим, що громадські механізми (демократія, ринкові відносини) непогано працюють в інших країнах, але призводять в Україні до абсолютно непередбачуваних наслідків.

Найважливішою соціально-психологічною особливістю українських громадян є схильність до ізоляціонізму. Йдеться про обмеженість сфери життєвих інтересів рамками приватного життя і найближчого соціального оточення (сім'я, близькі родичі, друзі, сусіди, куми тощо), слабкою орієнтацією на досягнення у професійній діяльності. Для українців є характерним відокремлення і дистанціювання від зо-

внiшнього соціального оточення – суспiльства в цілому (макросоціуму). Ключовим проявом ізоляціонiзму є недовiра до своїх співгромадян (якщо вони не входять до найближчого оточення), низька готовність до солідарних дій, обмеженість соціального капіталу.

А. Єрмолаєв на підставі проведених досліджень Центром «Софія» обґрунтовує наявність такого українського феномена, як «догромадянський індивідуалізм», наводячи такі аргументи: наші співвітчизники можуть активно обстоювати свій особистий інтерес, а часом йти на радикальні заходи. Здавалося б, бурхлива двадцятирічна історія, багата на протестні акції, страйки та майдани, мала свідчити про високу громадянську зрілість українців. Якби не одне «але». Як правило, всі прояви соціальної активності припинялися, коли вирішувалася конкретна особиста проблема або громадяни отримували сигнал, що із завтрашнього дня проблема може бути вирішена. Навіть «помаранчева революція» не стала етапом розвитку нових форм самоорганізації: «велике стояння» на Майдані закінчилося новими великими утопіями. Чи зможуть події кінця 2013 – початку 2014 рр. зламати стереотип – покаже час.

Сьогоднішні реалії є яскравим свідченням того, що самоорганізаційні процеси всередині українського суспiльства дійсно мають кардіопатріотичну природу, де на тлі проявів ізоляціонізму емоційно-чуттєве революційне начало є домінуючим, блокуючим раціональні механізми ухвалення стратегічних рішень, а тому має скоріш агресивний руйнівний характер, ніж творчий, що моментально використовується раціонально мислячими найближчими сусідами. Тому, як зазначає О. Донченко, патріотичні почуття українців мають амбівалентний характер. Вона пояснює природу «кардіопатріотизму» українців тим, що в його основі – серцевий, емоційний, але не раціональний патріотизм.

Український патріотизм – це патріотизм у рамках найближчого оточення. Люблять Україну, яка живе у них в почуттях [10]. Мабуть, цим можна пояснити героїзм хлопців, які загинули за майбутнє України на «Євромайдані». Свій «раціопатріотизм», відповідальність, професіоналізм і відданість національним інтересам країни тепер зобов'язані проявити правлячі еліти, які прийшли до влади. Чи спрацює той стереотип, що склався? Покаже час.

Слабка розвиненість раціональних підстав самоорганізаційних процесів, переважання емоційних імпульсивних непродуманих дій, недосвідченість і несформованість політичної культури соціально активної радикальної частини населення, незгодженість і конфронтації всередині самоорганізованих груп, відсутність чіткої стратегії виходу країни з постреволуційної стадії нестабільності та проєкти розвитку країни та її регіонів на нових принципах, відсутність сильного, професійного, відповідального лідера, який був би визнаний одночасно і активно самоорганізованою частиною населення, й усім іншим населенням України та її регіонів стали причинами того становища, в якому зараз перебуває країна та її південно-східні області. Чи вдасться Україні зберегтися як державі і виступити в ролі самодостатнього соціального суб'єкта на міжнародній арені? Питання залишається відкритим, адже українці – народ, який переважно керується традиційними цінностями. Але знання соціокультурних особливостей населення країни та її регіонів, повага до культурних традицій і цінностей минулого дозволяє грамотно вибудувати управлінські механізми в таких складних і небезпечних умовах.

На рівні суспiльства самоорганізаційні процеси почали набувати загрозливого неконтрольованого характеру. На рівні буденної свідомості відбулися змішання і хаотизація сенсів, що не вкладається в звичайні схеми сприйняття. Стан тотальної небезпеки почав блокувати раціональні механізми сприйняття людиною того, що відбувається. Українське суспiльство стало небезпечним для самого себе, стало перетворюватися на розколоте і на таке, яким легко маніпулювати. Створилися сприятливі умови для активізації діяльності тієї частини населення, якій нічого втрачати і яка готова на все заради того, щоб вижити (зауважимо – сили, але не суб'єкта!).

Результати соціологічного моніторингу 2013 р. Інституту соціології НАН України зафіксували наявність певного соціального суб'єкта, здатного вплинути на всю інституційну систему безпеки країни, її правоохоронні органи, органи правосуддя, армію й міліцію та на Президента. Цей суб'єкт визначається як «той, хто заплатить», і той, хто впливає на долю України та її народу. І стан нестабільності, хаотизації соціального простору виступає сприятливим середовищем для встановлення цим суб'єктом своїх правил гри і «зон впливу». Можливо, відбувається боротьба декількох суб'єктів за політичні, територіальні, фінансово-економічні й людські ресурси країни, посилюється протистояння між центральними та регіональними елітами легітимної й нелегітимної влади.

Ці обставини ставлять Україну ще в більш складний формат нестабільності – багатошаровий, полісуб'єктний, непрогнозований. Ситуація значно ускладнюється тим, що саме соціокультурні відмінності стали пусковим механізмом розпочатого протистояння населення регіонів країни після подій лютого 2014 р. На тлі того, що все населення країни вже багато років об'єднують почуття незадоволеності владою і спільні труднощі життя, ці соціально-політичні чинники не стали механізмом єднання й порозуміння всередині українського народу, тому що соціокультурні відмінності – мова, традиції, особливості менталітету, символи соціальної пам'яті, різне прочитання історичного минулого країни – послужили підґрунтям формування й кристалізації у свідомості людей різних картин світу, різних інтерпретацій того, що відбувається, різного уявлення про майбутнє країни та її геополітичний курс. Тому увага до соціокультурної складової людського потенціалу суспільства має бути найпильнішою, оскільки вона зачіпає глибинні соціально-психологічні, ментальні й архетипні засади світосприйняття людиною навколишнього світу, саме тут локалізовано механізми формування та розуміння сенсів того, що відбувається навколо.

«Період Радянського Союзу сформував феномен «радянської людини» – безсуб'єктного індивіда, внутрішнє Я якого розчинилося в державно-громадському МИ», – зазначає В. Ядов [13, с. 26]. За роки незалежності відбувалося поступове руйнування інституту людини, що негативно вплинуло на розвиток здібностей і готовності (насамперед психологічної) особистості до самоврядування й самоорганізації, заснованих на раціональному (у функціональному та сутнісному аспектах) впливі особистості на внутрішній і зовнішній світ для реалізації своїх прав та інтересів без утискання прав та інтересів інших людей. Якщо врахувати, що свідомість українців будується головним чином на традиції, а отже, на культурно-історичному досвіді предків, ментальному та емоційно-психологічному кодів, архетипні засади виступають дієвим механізмом саморегуляції і сталості внутрішньої картини світу сучасного українця в умовах посилення нестабільності. Архетипні засади українського народу вибудовуються, згідно з дослідженнями С. Кримського [14], на підґрунті концептосфери українських архетипів «Дім – Поле – Храм», які споконвіку виступали смисложиттєвою константою ментальності українців. Проводячи аналогію, ми пропонуємо розглянути сучасне прочитання сенсів цієї тріади як «Сім'я – Праця – Бог».

Рис. 1. Концептосфера українських архетипів у традиційному і сучасному прочитанні.

Архетипна тріада «Сім'я – Праця – Бог» є тією константою, яка здатна виступити для сучасного українця стійкою основою впорядкування життєвого світу в умовах хаосу і невизначеності, забезпечити йому можливість вистояти в умовах багатовимірної нестабільності, зберегти себе, свій життєвий світ, подолати найскладніші

життєві обставини. Здатність і готовність українського населення вибудувати свій внутрішній світ на основі цієї архетипної тріади, закладеної в колективній та індивідуальній свідомості, створює міцне підґрунтя для збереження рівноваги і стабільності, «вкоріненості» в нестабільному соціальному світі, є запорукою психічного, фізичного, духовного і соціального здоров'я і людини, і нації. Інституційний вимір виявленої архетипної концептосфери свідчить про те, що багатовимірною і системною кризою основних соціальних інститутів українського суспільства, насамперед інституту сім'ї, інституту праці та зайнятості, інститутів культури й релігії, підриває стійкі основи соціальної психіки українського соціуму, які виступають наслідком руйнування інститутів держави, політики й права.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що врахування соціокультурних засад людського потенціалу суспільства, що охоплюють і особливості соціальної психіки українського соціуму, отримують провідне, ключове значення у визначенні долі і країни, і її регіонів, і самої людини. Сформована в Україні система суспільних відносин обмежує можливості для людського розвитку, сильні ланки соціокультурної його складової не використовуються і не задіюються в повному обсязі в процесі суспільних перетворень, що в разі невиважених помилкових дій влади призводить до жорсткого протистояння між різними за соціокультурними ознаками групами українського населення.

Виявлені соціокультурні особливості людського потенціалу країни необхідно враховувати в практиці соціального управління та державного регулювання, для того щоб передбачити можливі наслідки емоційних та поведінкових реакцій населення. Слабка розвиненість раціональних підстав самоорганізаційних процесів, переважання емоційних імпульсивних непродуманих дій, недосвідченість і несформованість політичної культури соціально активної радикальної частини населення, неузгодженість і конфронтації всередині самоорганізованих груп, відсутність національного проекту розвитку країни та її регіонів стали причинами того становища, в якому зараз перебувають країна та її регіони, а громадські механізми – демократія, соціальна активність і мобілізація населення – призводять в Україні до абсолютно непередбачуваних наслідків.

На макрорівні є необхідними «перезавантаження» системи і новий формат відносин між головними соціальними суб'єктами країни – владою, державою, бізнесом і суспільством, метою і результатом якого мають стати стабілізація, впорядкування соціальних відносин і збалансування всіх сфер життєдіяльності українського соціуму. Його підґрунтям має стати порозуміння українського політикуму і єдине бачення щодо долі України, яка починає усвідомлюватися і як Дім, і як Родина, і як Поле, і як Храм. Потрібні нові принципи взаємодії між центром і регіонами, між мешканцями територій, громадськими організаціями та органами місцевого самоврядування, де головним пріоритетом виступатиме культура діалогу, відповідальності та професіоналізму. Цією вимогою має керуватися політична еліта, представники центральної та регіональної органів влади. Необхідним є всеукраїнський конструктивний соціальний діалог заради спільного блага – збереження соціального миру й цілісності країни. Архетипна тріада «Дім – Поле – Храм» (у сучасному її прочитанні «Сім'я – Праця – Бог») стає тими підвалинами, на яких Україна може встояти, «корінитися», відтворити свою життєздатність і стати зрозумілою як для себе самої, так і для інших. Це необхідно враховувати у сучасному процесі державотворення. Хочеться сподіватися, що Україна вистойть, і настануть ті часи, коли вона стане тим багатонаціональним ДОМОМ, де кожна СІМ'Я матиме можливість достойно жити в творчій праці, мирі, злагоді й процвітанні, маючи всі підстави вірити в майбутнє своїх дітей в рідній країні.

У подальших наших дослідженнях ми продовжимо пошук підстав стійкості, які допомагають посилювати адаптаційні можливості соціуму й людини, реалізовувати і розвивати особистісний і людський потенціали в умовах багатовимірної нестабільності, що збільшується. Спробуємо відповісти на запитання: «Чому адаптивно-ре-

гресивний потенціал розвинено значно більшою мірою, ніж діяльнісно-перетворювальний?», і «Що може послужити підставою для зворотних тенденцій?», а також з'ясувати, які приховані можливості закладено в соціокультурних основах людського потенціалу і як їх можна задіяти для розквіту нації.

Література:

1. Заславская Т.И. Современное российское общество. Социальный механизм трансформации : учеб. пособие / Т. И. Заславская. – М. : Дело, 2004. – 400 с.
2. Панькова О.В. Человеческий потенциал и потенциал человека в координатах цивилизационных вызовов современности / О.В. Панькова // Социальное знание и современные проблемы развития белорусского общества : материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Минск, 21–22 ноября 2013 г.) / ред. кол.: Котляров И.В. (гл. ред.) и др. ; НАН Беларуси, Ин-т социологии НАН Беларуси. – Минск : Право и экономика, 2013. – С. 128–132.
3. Панькова О.В. Аксиологические основания развития человека и человеческого потенциала общества в координатах цивилизационных вызовов современности / О.В. Панькова // Социальная экономика. – Харьков : Изд. центр ХНУ им. В. Н. Каразина, 2014. – № 2. – С. 36–48.
4. Панькова О.В. Особенности и возможности развития человеческого потенциала Украины в зеркале международных рейтинговых сравнений мире / О.В. Панькова // Социологический альманах. – Минск : «Беларуская навука», 2014. – № 5. – С. 421–434.
5. Заславская Т. Человеческий фактор в трансформации российского общества : (Проект) [Электронный ресурс] / Т. Заславская // Публичные лекции «Полит.ру». – 2005. – Режим доступа : <http://polit.ru/article/2005/10/13/zaslavskaya.html>.
6. Бауман З. Идентичность в глобализирующемся мире / З. Бауман // Индивидуализированное общество. – М. : Логос, 2002. – С. 176–177.
7. Донченко Е. Адаптационный невроз социума как следствие управленческого кризиса / Е. Донченко, А. Овчаров // Социология: теория, методы, маркетинг. – 1999. – № 1. – С. 173–186.
8. Ермолаев А. «Вишневый сад» украинского традиционализма [Электронный ресурс] / А. Ермолаев, А. Левцун ; Центр социальных исследований «София». – Режим доступа : <http://new.sofia.com.ua/page156.html>.
9. Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : ІС НАНУ, 2013. – 566 с.
10. Ермолаев А. Аналитический доклад: украинский характер (Характерные социально-психологические особенности населения Украины) [Электронный ресурс] / А. Ермолаев, А. Левцун, С. Денисенко ; Центр социальных исследований «София». – Режим доступа : <http://www.sofia.com.ua/page157.html>.
11. Центр Разумкова. Соціологічні дослідження [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Центру Разумкова. – Режим доступу : <http://razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php>.
12. Головаха Є. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005–2009 / Є. Головаха, А. Горбачик. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 114–115.
13. Ядов В.А. Социальная идентификация в кризисном обществе / В.А. Ядов // Социологический журнал. – 1994. – № 1. – С. 26.
14. Кримський С.Б. Заклики духовності XXI століття : (3 циклу щорічних пам'ятних лекцій імені А. Оленської-Петришин, 2002 р.). / С.Б. Кримський. – К. : Академія, 2003. – 32 с.
15. Афонин Э.А. Великая коэволюция: Глобальные проблемы современности: историко-социологический анализ. Открытая исследовательская концепция / Э.А. Афонин, А.М. Бандурка, А.Ю. Мартынов ; пер. с укр. Ж.Н. Маркус. – 2-е изд-е, перераб. и доп. – К. : Парламентское изд-во, 2003. – 384 с.